

Назарій ПЕТРІВ

*аспірант кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини,
Національного університету «Львівська Політехніка»*

СВАНГЕЛЬСЬКО-БАПТИСТСЬКИЙ РУХ В ГАЛИЧИНІ ТА НА ВОЛИНІ У ПЕРЕДДЕНЬ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Варто розпочати з того, що наприкінці XIX – початку XX ст. баптизм, зокрема його британська, німецька та американська гілки пережили ряд серйозних внутрішніх трансформацій, що вплинули одразу на два основні аспекти життя громад: внутрішню та зовнішню церковні місії. Для нашого дослідження важливим питанням є власне друга – зовнішньоцерковна місія. Однак, для того, щоб перейти до її розгляду та аналізу необхідно коротко проаналізувати ті внутрішньоцерковні трансформації, без яких зовнішня баптистська місія була б неможливою.

Серед найважливіших змін можемо виокремити такі: зростання ролі та впливу жінок у баптистських громадах, аж до можливості посідання лідерських позицій у них. Жінки чи не вперше в історії отримали можливість займати керівні посади в громадах та на рівні з чоловіками визначати траєкторію розвитку не лише локальних церков, а й державних та навіть міжнародних місій [1, с. 187]. Основними сферами для реалізації жіночого служіння у баптистських церквах були недільні школи, сестринські гуртки чи біблійні зібрання, або ж сестринські дні духовної віднови. Варто зазначити, що жінки в баптистських громадах не лише слухали тлумачення Біблійних уривків пасторами, а й активно вступали у дискусію та обговорення почутого. Ця, здавалося б, маленька деталь є надзвичайно важливою для розуміння подальшого розвитку жіночого служіння, місіонерства та лідерства у баптистських громадах не лише США, але й Європи.

Зростання кількості іммігрантів та розвиток місіонерського служіння для новоприбулих спершу, як частина внутрішньоцерковної місії, а згодом як повноцінної закордонної. На кінець XIX ст. припала чергова масова хвиля еміграції з Європи. Так, для прикладу, впродовж 1880–1890 рр. до США прибуло близько 20 млн емігрантів [2, с. 189]. Баптистські проповідники та місіонери просто не могли не скористатись цією нагодою для того, щоб розпочати місії серед новоприбулих, а згодом і взагалі розпочати заокеанські місії у Європі.

Реформа богословської освіти, зокрема – доступ до богословської освіти жінок, що в свою чергу призвело до реформи внутрішньоцерковного устрою баптистських громад. Збільшення чисельності міських громад в індустріальних та промислових центрах, а відтак і впливу нових осередків та громад на релігійне життя баптистів та їхні місіонерські пріоритети.

Перша згадка про жінку-місіонерку в баптизмі датується 1832 р. [3, с.1]. У 1849 р. Південне Баптистське Об'єднання офіційно призначило місіонеркою в м. Кантон Гаріет Бейкер [3, с. 3]. Фактично, починаючи з другої половини XIX ст., зростає значимість жіночих місій. Зокрема, жінки-місіонерки в Канаді всього впродовж трьох місяців заснували 32 баптистські громади [3, с.3]. У майбутньому на основі цих громад утворено Жіночий Баптистський Місійний Союз у Монктоні (1884 р.). У 1871 р. у США засновано одразу дві жіночі місійні спільноти: «Жіночу закордонну місіонерську спільноту Сходу», «Жіноче місійне об'єднання Заходу» [3, с. 3]. У 1888 р. американські баптисти заснували «Жіночий місіонерський союз», членкині якого активно підтримували баптистські місії закордоном. Головним чином, увага місіонерів в цей час була звернена на місії у Китаї та у Східній Європі, зокрема місії серед поляків. Варто зазначити, що першими місіонерами серед польськомовних емігрантів у США стали німецькі баптисти, які у 1851 р. заснували власне об'єднання, а вже через декілька років (1858 р.) мали власну місіонерську школу та освітню квоту в Баптистській Семінарії Мічигану [1, с. 194]. Наприкінці XIX ст. важливим

елементом жіночої самореалізації стали поезія, музика та біблійні зібрання. Так, для прикладу, впродовж 1837–1852 рр. відбувалися сталі біблійні реколекції для жінок у м. Йоркширі. Варто зауважити, що учасниці реколекцій не лише вивчали біблійні уривки, але й обговорювали їхні тлумачення, дискутували, готували та зачитували реферати. Часто учасниць біблійних зібрань можна було побачити з аркушами паперу та олівцями під час недільних проповідей. Жінки не лише уважно слухали проповіді, але й навіть вступали у дискусію та дебати з пасторами [1, с. 194]. Сам факт, таких дискусій свідчить про те, що жінки в баптистських громадах користувались тими ж правами, що й чоловіки, а в громадах створювались необхідні умови для розвитку індивідуальних талантів та здібностей усіх їхніх членів.

Серед баптистських церков США ще одним важливим елементом жіночого служіння стало дяконське служіння жінок. Суть цього служіння полягала у харитативній діяльності жінок та відвідуванні хворих, а в окремих громадах дякониси допомагали у підготовці та звершенні водного хрещення над жінками [1, с. 190]. Прийнято вважати, що у баптистських громадах кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. не існувало практики ординації жінок на звершення пастирського служіння. Однак, сучасні дослідники історії баптизму в США заявляють, що це не зовсім так. В історії американського баптизму фіксуємо принаймні декілька свідчень про діяльність жінок-проповідників, які були ординовані на пастирське служіння. У 1876 р. громада Баптистів Вільної Волі у Пенсильванії здійснила ординацію жінки-проповідниці М. А. Бреннан. Також є згадки про жінок-проповідниць у баптистських громадах Мічигану та Рок-Айленду (Штати Мічиган та Вашингтон) [1, с.194].

Міжнародні та міжцерковні місіонерські ініціативи, що почали набирати популярності в США, Німеччині та Британії у переддень Першої світової війни. Серед найважливіших ініціатив перш за все слід згадати про Світовий Конгрес Баптистів 11–19 липня 1905 р., на якому сформовано основу майбутнього Всесвітнього Баптистського Альянсу та покладено початок програмі місіонерської діяльності баптистів на ХХ ст., чільне місце у якій займала робота у Східній Європі, зокрема Австро-Угорській та російських імперіях серед народів, що входили до складу обидвох країн.

Перше з чого варто почати це – історія давньої протестантської присутності в регіоні. Власне терени обох імперій довгий період часу слугували місцем компактного та вільного проживання протестантів. Відтак, для баптистів ці терени теж були полем особливого інтересу, адже початково баптистська місія проходила поміж німцями-колоністами, і лише згодом зосередила свою увагу на слов'янських народах, що проживали на територіях обидвох країн.

Властиво що перші баптистські місії серед слов'ян припадають на кінець 1860-х. першу половину 1870-х рр. у ХІХ ст. відбулися певні зміни – баптизм оголосив своїм пріоритетом місіонерство і завдяки цьому розпочинає масово розповсюджуватися в Європі та за її межами. «Батьком» європейської баптистської місії вважають Йоганна-Герхарда Онкена (1800–1884 рр.), який, побувавши спочатку в лютеранстві, методизмі, реформатстві, повернувся у баптизм як протестантську течію, що надавала більше можливостей для поширення Благієї Звістки представникам різним національностей і релігій. Й.-Г. Онкену належить гасло: «Кожний баптист повинен стати місіонером» [4, с. 5]. Завдяки цьому кредо баптизм здобув багатьох послідовників у Старому світі. В першій половині ХІХ ст. Й.-Г.Онкен був найактивнішим місіонером у Німеччині, Швейцарії, Польщі і російській імперії, проповідуючи, насамперед, серед німецькомовного населення [5, с. 1]. Відкривши у Гамбурзі першу баптистську семінарію, він заохочував приймати до неї проповідників баптизму з Польщі та росії.

Отже, у Східній Європі, зокрема Польщі, перші баптистські громади виникають на початку XIX ст. зусиллями німецьких місіонерів і, головню, серед колоністів. Його неофітами у цей час стають насамперед особи, що вийшли з осередків лютеран, менонітів, штундистів [5, с. 1]. Якщо у Римо-Католицькій Церкві право на самостійне читання і тлумачення Біблії надавалося виключно священнослужителям і це, на думку А. Гутше, ускладнювало місію баптистів серед католиків, то протестанти вже з юнацтва набували елементарної біблійної підготовки, спочатку в недільних школах, згодом семінаріях. Будучи обізнані з Біблією та основами протестантизму, підготовленими до сприйняття нового вчення, вони ставали основним об'єктом баптистської проповіді. Важливо врахувати, що вже з кінця XVIII ст. у Галичині і на Волині лютерани, згодом меноніти закладали мережу своїх початкових освітніх закладів. Започаткування релігійної освіти серед німців-колоністів, якою лютерани, меноніти, штундисти привертали увагу молоді інших конфесій, слід розглядати важливою передумовою розвитку тут пізнього протестантизму, зокрема баптизму. Серед важливих підвалин баптистського місіонерства став вільний доступ особи до читання Святого Письма. Причому баптистські місіонери поширювали Біблію в перекладі різними мовами, зокрема польською, російською, українською, а свої проповіді баптистські місіонери також здійснювали переважно мовою місцевого населення.

Ще однією причиною можна назвати дух просвітництва, поширений у середовищі німецьких протестантів у Польщі. Так, серед лютеран були поширені різні «духовні практики»: не лише церковне, а й домашнє (у групах) читання Біблії, досліди у різних галузях християнської культури. Вивчення Святого Письма та біблійна освіта, звернення до християнських мистецтва (наприклад, хорового співу) та літератури (переклади текстів деяких ранніх Отців Церкви, передусім Святого Августина) стали важливим чинником привабливості протестантизму в очах місцевого населення.

Попри належність до іншої – поміркованої традиції в протестантизмі, лютеранство, безумовно, було важливим підготовчим чинником появи у Польщі, зокрема її східних кресах, баптизму та євангельського християнства. У цей другий, після XVI–XVII ст., період воно тут мало уже багатьох прихильників серед місцевого населення. Проповідуючи протестантські ідеї, впроваджуючи свої духовні практики лютерани привертали до них увагу людей. Водночас лютеранства мало і більш безпосереднє значення для розвитку баптизму. Зокрема, саме серед німців-лютеран, що проживали на теренах Польщі й почав спершу поширюватися пієтистський рух з його наголосом на індивідуальному пізнанні Бога, реалізацією християнського вчення шляхом ведення чеснотливого життя, наголосі на необхідності духовного народження «з гори», заклав підвали для появи та розвитку баптизму та євангельського християнства в країні. Окрім лютеран, пієтизм, був поширений й серед кальвіністів та менонітів (братньої гілки). Проте, провідну роль у появі баптизму на польських землях, відіграли все ж таки лютерани, які фактично, перейшли на засади сповідуваних та проголошуваних пієтистським рухом.

Перші баптистські громади у Польщі пов'язують певною мірою з особою лютеранського вчителя Готфріда Альфа, який став першим пієтистом серед лютеран в країні, кантора (з 1850 р.) у с. Ментново біля Варшави. Біографи [6, с. 1] змальовують його духовні шукання, котрі призвели до розриву з лютеранством і почасті нагадували шукання Мартіна Лютера. Так, Готфрід постійно роздумував про гріх, смерть і Божий Суд, а тема гріха породжувала прагнення до спокути. Нарешті, усвідомивши, що прощення у гріхах він може отримати лише від Христа, а не тієї Церкви, у якій був вихований, він пережив нове духовне покликання, яким забажав поділитися з іншими. З огляду на зростаюче зацікавлення Словом Божим, Г. Альф розпочав проводити

позацерковні «молитовні години» (на зразок тих, що практикувалися у штундизмі). Котрі привернули увагу багатьох пересічних віруючих і, водночас, викликали негативну реакцію своєї церковної влади, що змусила його виїхати із села. Він оселився у с. Адамові, де за ним вела нагляд поліція. Йому заборонялося проводити хатні читання і диспути на релігійні теми. Однак заборона лише посилювала його авторитет серед одновірців, кількість послідовників, що прагнули нових духовних практик, зростала. Так, одним із найпалкіших однодумців Г. Альфа став колишній лютеранин Г. Ассманн, який під час перебування в Пруссії познайомився з баптистами [6, с. 7], побачивши чимало спільного з ними і тими лютеранами, які схилилися до пієтизму, що від нього також багато запозичив баптизм. Г. Ассманн став активним учасником «молитовних годин в Адамові, під час яких надавав учасникам інформацію про новий релігійний рух» [6, с. 5].

На запрошення цих осіб до Адамова приїхав ще один відомий німецький проповідник – Вільгельм Вюст, який, будучи перехрещений у 1846 р. Й. Онкеном, створював баптистські громади в Пруссії. Прибувши до Адамова, В. Вюст здійснив 27 листопада 1858 р. перше перехрещення дев'яти лютеран у баптисти, наступного дня водне хрещення за баптистським обрядом прийняло ще сімнадцять осіб. 30 листопада 1858 р. місцева влада, під тиском лютеранського духовенства, арештувала В. Вюста та його помічників, однак, визнавши арешт безпідставним, змушена була їх звільнити. Баптисти розпочали активну місіонерську діяльність в окрузі Адамова, головно, серед німецьких колоністів. Поступове збільшення кількості прихильників нової віри дозволило 1861 р. заснувати в селі першу баптистську громаду з колишніх лютеран, її пастором став Г. Альф. У 1862 р. громада мала вже 383 членів, а впродовж 1858–1863 рр. тут охрещено ще 541 особу [6, с. 9]. Баптизм, який вийшов з пієтично-лютеранського середовища Польщі, швидко почав здобувати нових прихильників, прокладаючи шлях баптизму не лише серед німецького населення, а також польського, а потім – українського.

Окрім лютеран сприятливим середовищем для розвитку баптизму на теренах Польщі були інші пізньопротестантські течії, які певною мірою «взяли на озброєння», його нові духовно-пієтичні практики, а саме – меноніти і штундисти. Саме з останнім, тісно пов'язані перші баптистські громади у Східній Європі. Перше менонітське поселення у межах Польщі виникло 1535 р. неподалік Данцига, міста, котре тоді відносилось до Ганзейського союзу німецьких вільних міст. Надалі меноніти-колоністи селилися переважно на вільних землях уздовж Вісли [7, с. 30]. На початку XVIII ст. громади менонітів засновуються в Галичині та на Волині [8, с. 3]. Перші колонії з'явилися тут впродовж 1784–1786 рр. на околицях Львова (28 родин) і Щирця – поселення Фалькенштайн (Никонковичі, 7 родин), Айнзідель (Сердиця, 18 родин), Розенберг (Рожеве, 3 родини). Менонітів вабили економічні привілеї, яких надавала йосифінська колонізація. Вони знайшли тут також притулок від переслідувань, яких, з огляду на свій пафіцизм, зазнавали в інших європейських країнах, отримавши від австрійського уряду дозвіл на відмову від військової служби.

Ще у XIX ст. чимало менонітів, запрошених російською імператрицею Катериною II, виїхало з Галичини на Велику Україну, головно у Південно-Східний регіон і Таврійську губернію. На початку XX ст., після маніфесту царя Миколи II «Про зміцнення начал віротерпимості» (1905 р.), вони масово селилися на Волині, підтримуючи зв'язки з одновірцями Галичини. Відтак, внаслідок перманентної міграції, кількість менонітських поселень у галицьких колоніях постійно змінювалося. Набувши повідомленням імперського Міністерства культури та освіти від 24 листопада 1908 р. про юридичний статус в Австро-Угорщині, меноніти створили у Східній Галичині Християнсько-менонітське об'єднання Керниця-Львів з осідком у Львові [9, с. 56–57].

Наступного року при ньому заснували культурно-просвітницьке товариство «Меноніт». Укладачем статуту і першим головою церковної ради об'єднання був Хейнріх Рупп. У 1911 р. спільнота придбала будинок на вул. Кохановського, 23, у якому розмістилися молитовна зала, помешкання для пастора, адвокатська контора. У 1914 р. львівська менонітська громада (разом з навколишніми селами) налічувала майже 600 осіб. Головною статтею її прибутків була передача в оренду земельних ділянок і осель, придбаних менонітами в околицях Львова і Жовкви. Більшість членів спільноти займалася сільським господарством, ремісництвом, комерцією, були серед них також учителі, лікарі та юристи.

Перша світова війна призупинила поширення менонітства у Галичині. Чимало віруючих, з огляду на значні матеріальні втрати та антинімецьку політику російської влади, змушені були емігрувати на північно-західні землі Польщі або виїхати до Північної Америки. Згодом, у середовищі лютеранських і менонітських громад Східної Європи поширився штундизм. В Україні він пустив коріння ще за царської росії, переважно у Таврійській, Херсонській, Катеринославській губерніях. Його зародження пов'язують з приїздом на південь росії німецького пастора Йогана Бонкемпера, представника «Базельського товариства євангельських місій», яке у 1818 р. отримало запрошення від влади заопікуватися духовним життям німців-колоністів в Україні [8, с. 3]. Загалом, штундизм був типовим пієтистським рухом, що ґрунтувався на висхідних принципах останнього. Досить швидко штундизм «перекинувся» з лютеранських громад на реформатські і менонітські, що існували у німецьких поселеннях, і поступово почав захоплювати місцеве православне населення, головно селян. Найвідомішою постаттю в історії українського штундизму, якій вдалося згрупувати навколо себе прихильників і розпочати ланцюгову реакцію поширення руху в багатьох місцевостях, був селянин з с. Основа Одеського повіту Херсонської губернії Іван Онищенко. У 1845 р. він виголошував антицерковні проповіді. Разом з ним проповідували нові ідеї колишні православні Михайло Ратушний, Іван Рябошапка, Герасим Балабан, Ярослав Коваль. Найактивніші штундисти-місіонери шукаючи зв'язків з іноземними одновірцями, здійснювали поїздки на Волинь, що була у складі росії, менше – до Галичини.

На Волині штундизм розпочав свою історію ще у 70-х рр. XIX ст., охопивши три повіти – Житомирський, Острозький та Рівненський – внаслідок проповідництва висланих царатом за антицерковну агітацію київських сектантів Семена Вимчука, Павла Цибульського і Назара Мельниченка, а також внаслідок місіонерства волинського німця-колоніста Вільгельма Ессе, який часто відвідував села Тудорівці Острозького та Синьове Рівненського повітів. Серед вогнищ штундизму на Волині у 1880-х рр. були містечка Черняхів, Горошки і Полонне, села Пекарщина і Войтівці Старокостянтинівського повіту. Лідером місцевих сектантів, як засвідчують матеріали судових справ, був «запасний солдат» Петро Василюк [10, с. 230].

У останні десятиліття XIX ст. штундизм проникає й у інші регіони Польщі, ставши тут помітним явищем в середовищі місцевого протестантизму. Його зусиллями, власне, був підготовлений ґрунт для баптистської проповіді. Тому особливо відзначаємо його у нашому з'ясуванні причини і передумови зародження громад євангельських християн і баптистів в Галичині і на Волині. Поява перших баптистських громад в Галичині припадає на кінець XIX ст. Їхнє створення стало можливим завдяки євангелізаційній роботі угорських, румунських, польських місіонерів. Діяльність громад в Галичині регулювалася Законом про загальні права громадян від 21 грудня 1867 р. Останній не забороняв діяльності тих протестантських течій, які мали юридичні права (лютерани та кальвіністи наприклад), тим же пізньопротестантським громадам, які таких прав не мали чи були в процесі набуття, дозволено проводити виключно приватні (домові) молитовні зібрання [11 с. 117].

Хоча, баптизм в Австро-Угорській імперії й належав до числа тих пізньопротестантських течій, які не мали юридичних прав, все ж знаходив чимало послідовників та прихильників серед українців Галичини. Сприяв поширенню та акцептації баптизму в регіоні з низки причин. Найперше, скасування панщини, що фактично, дарувало українським селянам волю, проте, змусило останніх шукати кращої долі йдучи у найми до сусідів-колоністів, де дуже часто мали нагоду записатися з новими релігійними традиціями та практиками німців-протестантів. Ще одним потужним чинником поширення баптизму в Галичині, стала трудова міграція українського селянства та незаможних міщан на Захід: Європу та Північну Америку. Саме на новому континенті, меншою мірою в Європі, українські емігранти й познайомилися із баптизмом. Опинившись на новому місці, позбавлені засобів для існування, а часто – не знаючи мови, українці шукали прихистку в тих місцях, де його можна було знайти й на батьківщині – в церквах. Структури Греко-Католицької Церкви в Північній Америці наприкінці XIX – першому десятилітті XX с. перебували на стадії становлення, а от баптистські Церкви в цей час активізували російськомовні місійні центри, куди власне, часто й зверталися за допомогою вихідці з Галичини. Окрім того упродовж 1914–1918 рр. баптистські місіонери активно працювали у військових частинах, шпиталях та серед полонених. Активна місіонерська діяльність, соціальна заангажованість, харитативна діяльність і більш-менш зрозуміла мова проповіді, сприяли поширенню баптизму серед українських емігрантів в Північній Америці.

У континентальній Європі однією із найбільших та найактивніших баптистських місіонерських організацій був Німецький баптистський союз, заснований у 1849 р. та очолений пастором Й.-Г. Онкеном. Пріоритетним завданням союз проголосив поширення баптизму в Центральній та Східній Європі. До Галичини баптизм, як зрештою в Польщу чи росію, проникає завдяки старанням працівників та місіонерів з Гамбурзької місії. Так, на 1907 р. на теренах Австро-Угорської імперії баптисти мали власну семінарію в Будапешті, а в Угорщині налічували близько 12,5 тис. вірних, що входили до складу 50 громад [12, с. 69]. Ймовірно, саме звідти баптистська проповідь поширилася й на терени Галичини, де ще у 1880-х рр. в Коломиї засновано першу громаду баптистів, а на початку XX ст. створено німецьку баптистську колонію у Вальдорфі на Львівщині [13, с. 2–8].

Західноукраїнські землі становили особливий інтерес для баптистів зі США. Ще перед початком Першої світової війни останні активізували місії, скеровані на поширення баптизму в Австро-Угорській імперії, а відтак й росії. Для прикладу, в Філадельфії баптистський пастор литовського походження Вільгельм Фетлер ініціював заснування біблійної (місіонерської школи) для праці у Східній Європі. У 1917 р. відбувся її перший випуск і група місіонерів вирушила до росії. Однак частина з них, так й не змогла потрапити до країни, оскільки були вихідцями з Галичини, де зрештою, залишилися та розпочали місіонерську роботу. У 1917 р. в США відкрито російське місіонерське товариство, метою якого оголошено поширення баптизму в росії, Латвії, Україні, Польщі, Угорщині, Румунії, Болгарії. Попередньо в 1907 р. у Лодзі відкрито німецько-слов'янську баптистську семінарію, у якій навчалися вихідці з німецьких, польських та українських громад, окрім навчальної діяльності працівники семінарії вели активну проповідницьку, місіонерську, видавничу, діяльність. Одним із перших студентів навчального закладу серед українців, ще до Першої світової війни, був Роман Хом'як зі Львова. Громада німецьких баптистів у Лодзі, заснувала медичний заклад «Тавита». Перші баптистські громади на Волині, виникли подібно як й в Галичині, наприкінці XIX ст. На 1914 р. в регіоні існувала низка громад. Так, відомо, що баптистів одновірців з Волині, підтримував Союз баптистських церков росії. Безпосередньо фронт теж слугував

середовищем для евангелізації. Відомо, що низка керівників баптистських громад в Галичині та на Волині, прийняли баптизм саме на фронті, наприклад, Ігнатій Гусарук [14, с. 65–68]), або ж у таборах для військовополонених, Франк Махник з Прикарпаття [14, с. 138–141], де також активно діяли баптистські місіонери. За ініціативи Вільгельма Фетлера у 1916 р. створено Комітет з евангелізації військовополонених. Так, на 1914–1915 рр. найбільші баптистські громади в Галичині, діяли у Перемишлі, Рава-Руській, Львові, Жовкві, Сколе, Кросно, Добромилі.

Початок Першої світової війни призупинив поширення баптизму в регіоні, більше того, рух пережив низку репресій та переслідувань, ініційованих російською владою. Так, у 1914 р., закрито семінарію в Лодзі [15, с. 5], призупинено видавничу діяльність баптистів. Цілу плеяду пасторів-німців депортовано, навіть богослужбова мова опинилася під «пильним оком» російської цензури, вживання німецької мови під час богослужінь та молитов заборонялося.

Отже, евангельсько-баптистський рух в Західній Україні був підготовлений протестантською історією, тими традиціями, які тут закладали ще ранні – лютеранські, кальвіністські, соцініанські громади. Які були перервані на декілька століть, однак знайшли відновлення в нових історичних умовах, насамперед за Австро-Угорської імперії та Польщі. Створені за Австро-Угорщини соціально-економічні передумови та їх продовження у Польщі сприяли звільненню селянства та його переходу до нових форм самореалізації, руйнація імперії, дух свободи і прагнення нових форм громадянської організації, релігійних – пошуки «нової віри» слід розглядати чинниками, які сприяли поширенню в Західній Україні пізнього протестантизму. Баптизм, що заохочував участь особи в економічному, політичному, культурному житті, який у своїх проповідях і місійних акціях проповідував братерство і взаємодопомогу, в обцинному житті пропонував нові духовні практики, виявився досить привабливим в умовах складної економічної, політичної, культурної ситуації, в якій перебувало населення Західної України у переддень Першої світової війни.

Список використаних джерел

1. Chute A., Finn, N., Haykin M. The Baptist Story: from English sect to global movement. B&H publishing group. Nashville, Tennessee, 2015.
2. 100 years of woman in Baptist ministry. The Baptist Union of Great Britain. P1 .URL: [The Baptist Union of Great Britain : 100 years of women in Baptist ministry](#)
3. 100 years of woman in Baptist ministry. The Baptist Union of Great Britain. P2 .URL: [The Baptist Union of Great Britain : 100 years of women in Baptist ministry](#)
4. Wardin A. Baptists Around the World, 1905
5. Gutsche A. 150 lat baptyzmu w Polsce. Gdańsk, 1996
6. Ніколаюк М. В. Освітня система німців-лютеран на Волині (др. пол. XIX – поч. XX ст.) // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка 2005, № 25.
7. Marchlewski W. Mennonici w Polsce // Etnografia Polska. T. 30. Kraków, 1986.
8. Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online. URL: <http://www.gameo.org/>
9. Klassen. P The Vistula Mennonites Revisited: Some Footsteps Remain: Mennonite historian. Winnipeg 1989.
10. Любашенко В. Історія Протестантизму в Україні. Київ, 1996.
11. Polmer G. Parlament und Verfassung in Österreich: bd. 1 (1848–1869). Wien; Leipzig, 1902
12. Wereszycki H. Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe. Kraków, 1986.
13. Петрів Р. Право Австрії та Східної Галичини (70-ті роки XVIII ст. – 70-ті роки XIX ст.) // Право України. Київ, 2000. № 6.
14. Подворняк М. М. Небесний дім. Вінніпег; Чикаго, 1965.